

Bojanovská, Tereza

Staroslověnské dědictví ve staré češtině

Opera Slavica. 2023, vol. 33, iss. 4, pp. 94-99

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/OS2023-4-16>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79409>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20240131

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

About the author

Jiří Gazda

Masaryk University, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Brno, Czechia

gazda@phil.muni.cz

<https://orcid.org/0000-0001-8015-2845>

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

[recenze]

<https://doi.org/10.5817/OS2023-4-16>

Staroslověnské dědictví ve staré češtině

VYKYPĚL, B. et al. *Staroslověnské dědictví ve staré češtině*. Praha: NLN, 2021. Studia etymologica Brunensia. ISBN 978-80-7422-779-0.

Staroslověnština a diachronní zkoumání slovanských jazyků je stále velkým lingvistickým tématem. Toto zkoumání by se neobešlo bez slovníků, výkladů a rekonstrukcí lexikálních jednotek, jež nám umožňují nahlédnout do etymologického vývoje jednotlivých výrazů. Autoři publikace navazují na své další tituly – *Praslovanština a jazykový kontakt* (Boček, 2014), *Etymological Research into Old Church Slavonic* (Janyšková, Karlíková et al., 2015).

V roce 2021 vyšla další publikace umožňující jedinečný historicko-lingvistický exkurz do tajů staroslověnštiny a zejména poskytující důkazy o stopách prvního slovanského jazyka ve staré češtině. *Staroslověnské dědictví ve staré češtině* publikováno nakladatelstvím Lidové noviny je výsledkem práce kolektivu autorů z více odborných pracovišť České republiky včetně Masarykovy univerzity či Univerzity Palackého v Olomouci – Bohumil Vykypěl, Helena Karlíková, Ilona Janyšková a Vít Boček. V publikaci jsou též příspěvky Davida Kalhouse a Miroslava Vepřeka. Kniha zkoumá rozsah, význam a povahu vlivu staroslověnštiny na starou češtinu. Tohoto cíle se snaží autoři publikace docílit cestou rozboru staroslověnské slovní zásoby a gramatiky z hlediska možných stop staroslověnštiny. Na druhé straně pak autoři rekonstruují možné mechanismy staroslověnské vlivu v sociolingvistické a sociální situaci středověkých českých zemí.¹

1 *Staroslověnské dědictví ve staré češtině*. Ústav pro jazyk český. [online]. Dostupné z: <https://ujc.avcr.cz/veda-vyzkum/vyzkum/grantove-projekty-ukoncene/staroslovenske-dedictvi.html>. [12.11.2023].

Publikace je rozdělena do několika částí – úvodní poznámky, na které navazují dvě analytické a jedna shrnující kapitola, kde se autoři snaží představit samotné téma, zkoumat staročeské lexikální i nelexikální jazykové elementy považované v literatuře za paleoslovenismy a v neposlední řadě formulovat některé závěry vyplývající z analýzy. Autoři o těchto částech knihy hovoří jako o samotném jádru knihy. Na něj pak navazují další tři kapitoly, které zkoumané téma rozšiřují o sociolingvistický pohled.

V úvodních poznámkách nalezneme hlavní téma knihy a jeho historii. V této části figuruje několik velkých jmen z oboru české lingvistiky jako např. Václav Vondrák, Václav Flajšhans, Josef Jireček, Bohuslav Havránek či Igor Němec. Úvodní část knihy může působit i jako jistý lingvistický dialog českých jazykovědců 19. století, který se týká vlivu staroslověnštiny na starou češtinu, hlavně pak na překlad Bible do češtiny. Začátek tohoto lingvistického dialogu můžeme datovat již do 2. poloviny 18. století, kdy proti sobě staví své argumenty Josef Dobrovský a skupina lingvistů – Václav Durych, Gelasius Dobner a později se k jejich názorům připojují další, mezi nimi i Václav Vondrák. Josef Dobrovský popíral vliv staroslověnštiny na český překlad Bible, proti tomu se postavili již jmenovaní jazykovědci, kteří hypotézu o vlivu staroslověnštiny na český překlad Bible podporovali.

Tato velmi zajímavá polemika nakonec nevedla k jasným závěrům a názory jednotlivých jazykovědců se rozcházely. Později však někteří lingvisté, jako např. Josef Vašica, přijali názor, že staročeský překlad tím staroslověnským ovlivněn byl. Pro rozpoznání vlivů staroslověnštiny na starou češtinu se někteří badatelé zaměřili na identifikaci paleoslovenismů, mezi ně patřil i Bohuslav Havránek.²

První analytická kapitola publikace – *Potenciální lexikální paleoslovenismy ve staré češtině* je pojata pohledem lingvistické kontaktologie³, kdy je pozornost soustředěna na činitele kontaktového dění – církevněslovenské intelektuály v Čechách 10.–11. století.

Tato část publikace je přehledně vystavěna jako výkladový slovník. Nejdříve je uveden staročeský výraz, následuje potenciální staroslověnský zdroj onoho výrazu. Pokud to bylo možné, autoři doplnili i informace o doložení výrazu, derivátech

2 VYKYPĚL, B. et al. *Staroslověnské dědictví ve staré češtině*. Praha: NLN, 2021. *Studia etymologica Brunensia*, s. 14.

3 Lingvistická kontaktologie – lingvistika zabývající se jazykovým kontaktem, jeho předpoklady, podobami, okolnostmi, projevy a výsledky, a sice z pohledu psycholingvistického, sociolingvistického, typologického nebo areálového. Kontaktologii lze chápat jako lingvistickou subdisciplínu v rámci sociolingvistiky nebo psycholingvistiky, jejímž předmětem je jazykový kontakt a jeho výsledky, nebo jako interdisciplinární obor, který při zkoumání jazykového kontaktu integruje poznatky a metody zmíněných i jiných disciplín. Kontaktová lingvistika. In: KARLÍK, P., NEKULA, M., PLESKALOVÁ, J. (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/KONTAKTOV%C3%81%20LINGVISTIKA>. [12.11.2023].

a kompozitech. Autoři zdůrazňují, že informace o doložení výrazu není exhaustivní a je připojena jen tehdy, pokud to vyžaduje výklad.

Příklad hesla z podkapitoly *Potenciální lexikální paleoslovenismy ve staré češtině*:

Bezpokojie, -ie, n., ‘nepokoj, neklid, boj’ (ALXV 507, 1191, ALXH 22)

Nejedlý (2017:200) má stč. *Bezpokojie* za přejaté z církevní slovanštiny, zdůvodňuje to tím, že jde o slovotvorný typ hojný ve staroslověněštině.

O přejetí slova tu zjevně neběží, protože odpovídající výraz není doložen ani ve staroslověněštině ani v církevní slovanštině. Rovněž důvod přejetí nepřesvědčuje, protože daný slovotvorný typ není ve staré češtině o nic méně produktivní (srov. Šlosar 1986:281). Konečně proti přejetí nebo tvoření podle staroslověnského či církevněslovanského vzoru svědčí žánr památky, v níž je staročeské slovo exkluzivně doloženo (ALX).⁴

Všechna hesla jsou pro přehlednost a jasnost orientace čtenáře vystavěna následovně. Pod staročeským heslem a jeho potenciálním staroslověnským zdrojem tedy dále následuje informace o osobnostech, které ve svém lingvistickém zkoumání uváděly nebo uvádí, že výraz může být paleoslovenismus společně s jejich argumentací. Následuje, jak vidíme v uvedeném příkladu hesla, vlastní zkoumání staročeského výrazu autory publikace s cílem zjistit pravděpodobnost, že slovo bylo přejato ze staroslověněštiny. U některých hesel nalezneme i několikastránkové komentáře, což svědčí o preciznosti autorů a detailnosti předkládané informace.

Druhá analytická kapitola s názvem *Potenciální nelexikální paleoslovenismy ve staré češtině* pojednává o nelexikálních paleoslovenismech v češtině, které zde však nebyly pojaty korpusově. Autoři zpracovali nápady roztráštěné v literatuře vztahující se k tématu. Tato kapitola je proto zpracována narativně – vyprávěcí formou, a ne formou slovníkovou. Nalézáme v ní poutavý výklad o možných paleoslovenismech mezi staročeskými slovotvornými prostředky – adjektivní sufixy, slovesné prefixy, nominální prefixy, dále pak o paleoslovenismech z oblasti syntaxe – dativ absolutní, dativ adnominální, duál, jednoduché minulé časy aorist a imperfektum, l-ové perfektum, perifrastické vyjadřování futura aj.

Obě analytické části publikace jsou přehledně shrnuty v částech *Shrnutí analytické části* a *Závěreční poznámky: staroslověnské dědictví ve staré češtině mezi empirií a světonázorem*.

Kapitola druhá *Sociolingvistický status staroslověněštiny v přemyslovských Čechách* je pojata v širších sociolingvistických souvislostech⁵ a soustředí se na sociolingvistický

4 VYKYPĚL, B. et al. *Staroslověnské dědictví ve staré češtině*. Praha: NLN, 2021. *Studia etymologica Brunensia*, s. 24.

5 Sociolingvistika – subdisciplína lingvistiky, která se zabývá zkoumáním sociálních vlivů na jazykový systém, resp. funkčním využitím jazyka v sociální komunikaci. Sociolingvistika. In:

status české církevní slovanštiny té doby. David Kalhous v této kapitole popisuje problematiku práce se staroslověnským materiálem z hlediska sociolingvistiky. Nastíňuje limity, kdy identifikace korpusu textů, které můžeme spojit s českým prostředím 10.–11. století, je až výsledkem komplikovaných, a ne vždy jednoznačně přijímaných lingvistických rozborů. Jen málokterý z textů považovaných za bohemikální byl původní. Pracujeme většinou s překlady z latiny (podobně tomu ale je u většiny textů užívaných nebo opsaných na území českých zemí před rokem 1200). Výjimku tvoří svatováclavské, svatoludmilské a snad i svatoprokopské legendy. Dále pracujeme s normativními texty, překladem čtyřiceti homilií na evangelia Řehoře Velikého. Rukopisně jsou tyto texty doloženy převážně mimo český kontext, až v pozdních opisech, což považujeme za nevýhodu při snaze porozumět jejich původní roli. David Kalhous pozornost soustředí hned pěti směrům – srovnání významu zkoumaného textu s významem latinského písemnictví, pochopení vzájemného vztahu těchto dvou směrů písemnictví v českých zemích raněpřemyslovské doby, identifikace publika staroslověnských textů, širší evropský kontext literalizace vernakulárních jazyků⁶ a konečně také zasazení úvah do celkového rámce vzniku a dynamiky literalizace společnosti Čech a Moravy daného období.⁷ Tuto část knihy shledávám velmi zajímavou a podnětnou. Sociolingvistický kontext je, dle mého názoru, pro pochopení analyzovaného textového materiálu nezbytný, jelikož umožňuje čtenáři porozumět širším souvislostem a vytvořit si ucelenou představu o zkoumaném materiálu. Následně pak lépe pochopit analyzované jazykové jevy.

Třetí kapitola publikace nesoucí název *Za horizont českocírkevněslovanského období* pojednává o stopách církevní slovanštiny po konci slovanské liturgie v Sázavském klášteře na konci 11. století. Autorem kapitoly je Miroslav Vepřek. Tato kapitola navazuje na širší pojetí analyzovaného materiálu, stejně jako kapitola druhá. Umožňuje čtenáři porozumět souvislostem o církevněslovanské tradici v Čechách. Autor se zamýšlí nad pozicí církevní slovanštiny v Českých zemích v období 10.–11. století a jejím rozšíření za hranice Sázavského kláštera. Pokládá si také otázku, jaké byly okolnosti zániku církevněslovanské tradice, jaké odkazy této tradice v českých zemích můžeme vidět, a tím tak předkládá čtenáři přehledné historické souvislosti. Zabývá se konkrétními literárními památkami, např. Svatořehořské glosy či Levínský nápis. Autor vysvětluje okolnosti vzniku a autorství vybraných památek a soustředí se

NEŠPOR, Z. R. (ed.): *Sociologická encyklopedie*. [online]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Sociolingvistika> [12.11.2023].

6 Vernakulární jazyk charakterizujeme jako psanou varietu vycházející z místního mluveného jazyka KNOLL, V.: Sociolingvistická situace psaných slovanských jazyků v 1. polovině 18. století. *Slavica Occidentalis*, 2017, č. 1.

7 VYKYPĚL, B. et al. *Staroslověnské dědictví ve staré češtině*. Praha: NLN, 2021. *Studia etymologica Brunensia*, s. 211.

zejména na jejich přesah za hranice Sázavského kláštera. Tato kapitola zaujme svým literárně-historickým charakterem. Osobně ji považuji za nejčtivější část publikace.

V závěrečné části knihy nalezneme formulaci některých z vyvozených závěrů zkoumání staroslověnského dědictví ve staré češtině. Závěry vyplývají z konkrétní jazykové analýzy a také z obecných úvah o ní. Publikace navíc zasahuje do pole sociolingvistiky, což vyplývá z otázek replikačních mechanismů v kontaktu staroslověnštiny a staré češtiny. Dále pak z věnování značného prostoru kulturně-historickému kontextu existence církevněslovanské tradice na českém území.

Celkově je publikace, dle mého názoru, velmi přehledně sepsána a jednoznačně představuje další důležitý pramen informací o etymologii staročeských a staroslověnských výrazů. Přináší historický kontext a také přehled o názorech lingvistů na vlivy staroslověnského dědictví na starou češtinu. Mimo jiné zdařile ilustruje vývoj výzkumu a postojů badatelů k dané problematice. Jednoznačně v ní nalézáme užitečný zdroj informací pro další diachronní zkoumání. Kniha je navzdory vysoké odbornosti psána aktuální češtinou, což shledávám velkým pozitivem, protože je tak přístupná i čtenáři široké veřejnosti, který ač třeba není profesionálním lingvistou, tak získává možnost rozšířit své obzory a znalosti, v neposlední řadě si utvořit představu o vztahu mezi oběma jazyky a vývoji češtiny a české literatury.

Tereza Bojanovská

Bibliografie:

- KNOLL, V.: Sociolingvistická situace psaných slovanských jazyků v 1. polovině 18. století. *Slavica Occidentalis*, 2017, č. 1. ISSN 0081-0002.
- Kontaktova lingvistika. In: KARLÍK, P., NEKULA, M., PLESKALOVÁ, J. (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/KONTAKTOV%C3%81%20LINGVISTIKA>. [12.11.2023].
- Sociolingvistika. In: NEŠPOR, Z. R. (ed.): *Sociologická encyklopedie*. [online]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Sociolingvistika> [12.11.2023].
- Staroslověnské dědictví ve staré češtině*. Ústav pro jazyk český. [online]. Dostupné z: <https://ujc.avcr.cz/veda-vyzkum/vyzkum/grantove-projekty-ukoncene/staroslovenske-dedictvi.html>. [12.11.2023].
- VYKYPĚL, B. et al. *Staroslověnské dědictví ve staré češtině*. Praha: NLN, 2021. *Studia etymologica Brunensia*, s. 14. ISBN 978-80-7422-779-0.

About the author**Tereza Bojanovská**

Masaryk University, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Brno, Czechia

448895@mail.muni.cz

<https://orcid.org/0000-0002-2791-0173>

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

<https://doi.org/10.5817/OS2023-4-17>

Jazyk a duchovná kultúra v slovensko-slovanských súvislostiach

ŠAŠERINA, S., ŽEŇUCH, P., HRÍBOVÁ, M. (eds): *Interdisciplinárny výskum prameňov o jazyku a duchovnej kultúre. Slovensko-slovanské súvislosti*. Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, v. v. i. – Slovenský komitét slavistov, Bratislava 2022. 352 s. ISBN 978-80-89489-54-1.

Zborník príspevkov *Interdisciplinárny výskum prameňov o jazyku a duchovnej kultúre*, do ktorého okrem pracovníkov a doktorandov Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV prispeli aj zahraniční slavisti zo Sofie, Krakova, Moskvy, Nového Sadu a Belehradu, sa venuje súčasným otázkam duchovnej písomnej kultúry a národným a kultúrno-identifikačným procesom v slovanskom priestore. Publikácia obsahuje referáty, ktoré boli prednesené na rovnomennej medzinárodnej slavistickej konferencii v septembri 2022 v súlade s interdisciplinárne orientovaným projektom APVV-18-0032 „Mytologické predstavy o svete v naratívnych prameňoch na Slovensku v systéme slovanských jazykových a kultúrnych vzťahov“. Zborník je rozčlenený do štyroch tematických celkov, ktoré poukazujú na právo a spravodlivosť v kultúrnych dejinách Slovanov, venujú sa tiež terminologickým, etnolingvistickým a dialektologickým súvislostiam kultúry a v neposlednom rade reflektujú historický a liturgický rozmer slovanskej kultúry.

Do prvého tematického okruhu s názvom **Jazykové a literárno-historické súvislosti o práve a spravodlivosti v kultúrnych dejinách Slovanov** prispelo šesť autorov. Svetlana Šašerina v úvodnom texte *О годинахъ и часныхъ: внимание času*